

PLANIMETRIA ARQUEOLÒGICA DE TÀRRACO

Atlas d'arqueologia urbana de Catalunya 2

PLANIMETRIA ARQUEOLÒGICA

DE TÀRRACO

Atlas d'arqueologia
urbana de Catalunya 2

Direcció científica

J. M. Macias Solé
I. Fiz Fernández
Ll. Piñol Masgoret
M. T. Miró i Alaix
J. Guitart i Duran

PLANIMETRIA ARQUEOLÒGICA DE TÀRRACO

PLANIMETRIA ARQUEOLÒGICA DE TÀRRACO

Direcció científica

Josep Maria Macias Solé
Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Ignacio Fiz Fernández
Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Lluís Piñol Masgoret
Ajuntament de Tarragona - Museu d'Història

Maria Teresa Miró i Alaix
Àrea de Coneixement i Recerca
Direcció General del Patrimoni Cultural

Josep Guitart i Duran
Institut Català d'Arqueologia Clàssica

ATLES D'ARQUEOLOGIA URBANA DE CATALUNYA 2
DEPARTAMENT DE CULTURA I MITJANS DE COMUNICACIÓ DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA

TREBALLS D'ARQUEOLOGIA URBANA 1
AJUNTAMENT DE TARRAGONA. CONSELLERIA DE PATRIMONI

SÈRIE DOCUMENTA 5
INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA

Tarragona, 2007

Coedició del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, Ajuntament de Tarragona. Conselleria de Patrimoni i l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica.

Coordinació editorial

Publicacions de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Assessorament lingüístic

Roser Calvet Riera

Traducció a l'anglès

Paul Turner

Disseny de la portada

Elfo Jobs, S.L.

Fotocomposició

Víctor Igual, S.L.

Impressió

Grafos S.A.

- © **De l'edició:** Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Ajuntament de Tarragona. Conselleria de Patrimoni i Institut Català d'Arqueologia Clàssica.
- © **Del projecte i la infografia arqueològica:** Ajuntament de Tarragona. Conselleria de Patrimoni i Institut Català d'Arqueologia Clàssica.
- © **Dels textos:** els autors.
- © **De les fotografies:** els autors.
- © **De les fotografies de portada:** Institut Cartogràfic de Catalunya (full 267-139, vol 1998) i Unitat de Documentació Gràfica de l'ICAC.

Dipòsit legal: T-387-2007

ISBN: 978-84-934698-4-9

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Projecte de recerca i documentació de l'Ajuntament de Tarragona i l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica.

Comissió institucional del projecte

Ajuntament de Tarragona: M. Mercè Martorell Comas i Lluís Piñol Masgoret.

Institut Català d'Arqueologia Clàssica: Josep Guitart i Duran i Jordi Peiret i Estrada.

Direcció científica

Josep Maria Macias Solé, Ignacio Fiz Fernández, Lluís Piñol Masgoret, Maria Teresa Miró i Alaix i Josep Guitart i Duran.

Coordinació de l'obra

Josep M. Macias Solé i Ignacio Fiz Fernández (Institut Català d'Arqueologia Clàssica).

Documentació

Josep M. Macias Solé i Jordi López Vilar (Institut Català d'Arqueologia Clàssica), amb la col·laboració de Rafael Gabriel Costa (Reial Societat Arqueològica Tarraconense), Sílvia Alcaide González, Judit Ciurana Prast i Mariona Valldepérez Aixendri (Institut Català d'Arqueologia Clàssica).

Tractament SIG i infografia

Ignacio Fiz Fernández, amb la col·laboració de Paloma Aliende García, Ana Garrido Elena, Óscar Martín Vielba i Pau de Soto Cañamares (Institut Català d'Arqueologia Clàssica).

Amb la col·laboració de

Reial Societat Arqueològica Tarraconense, Codex-Arqueologia i Patrimoni, Cota 64 i Nemesis.

Informació i/o textos facilitats per

Susanna Adell Chavarria

Pilar Adiego Eraña

Maria Adserias Sans

Paloma Aliende García

Xavier Aquilué Abadías

Joan-Vianney Maria Arbeloa i Rigau

Roc Arola Arnau

David Bea Castaños

Cristina Benet Arqué

Alejandro Bermúdez Médel

Francesc Bosch Puche

Pilar Bravo Póvez

Lourdes Burés Vilaseca

Iban Cabrelles Albareda

M. del Carme Carbonell Muiños

Ana Carilla Sanz

Elisabet Chimisanas i Mateu Alsina

Montserrat Corominas Vidal

Óscar Curulla Ferré

Rubén Díaz Dalmau

Moisés Díaz García

Jordi Diloli Fons

Montserrat Esteban Nadal

Reis Fabregat i Fibla

Ferran Falomir Forcadell

Ignacio Fiz Fernández

Gabriel Foguet Coll

Montserrat García Noguera

Neus Gasull Casanovas

Pere Gebellí Borràs

Manel Güell Agramunt

Anna Maria León Delclòs

Jèssica Llop Ramos

Jordi López Vilar

Josep Maria Macias Solé

Sagrari Martorell Cubero

Jaume M. Massó Carballido

Joan Josep Menchon Bes

Imma Mesas Torronteras

Héctor Mir Llorente

Maria Teresa Miró i Alaix

Andreu Muñoz Melgar

Pedro Otiña Hermoso

Rosa Palau i Baiges

Rubén Pellejà Villalba

Lluís Piñol Masgoret

César Augusto Pociña López

Josep Maria Puche Fontanilles

Esther Ramon Sariñena

Antoni Rigo Jovells

Josep Francesc Roig Pérez

Jordi Rossell Ardèvol

Joaquín Ruiz de Arbuló Bayona

Cristòfor Salom Garreta

Jacinto Sánchez Gil de Montes

M. Immaculada Teixell Navarro

Esmeralda Terré Vidal

Olga Tobías Jiménez

Mercedes Tubilla Martínez

Enric Vilalta Ribé

Albert Vilaseca Canals

Topografia

Javier Zamarro Martín i Josep Subirà Arbolí.

Base cadastral

Ajuntament de Tarragona.

3. FORMA TARRACONIS: UNA DESCOBERTA EN EVOLUCIÓ

3.1. L'URBANISME

Ignacio Fiz i Josep M. Macias

Tot i no constituir l'objectiu principal d'aquest treball, l'elaboració i separació cronològica que s'ha dut a terme per elaborar aquest recull obliga a plantejar una sèrie de reflexions sobre les problemàtiques científiques i metodològiques que han aparegut durant aquest procés. Es tracta d'aspectes que no poden ser obviats, ja que complementen i justifiquen nombroses decisions preses en el decurs del projecte, a la vegada que faciliten la comprensió dels plànols. La compilació documental, la unificació de totes les planimetries així com la georeferenciació en GPS efectuada sobre determinats jaciments, resolen nombroses qüestions, tot i que també plantegen nous interrogants que, malauradament, no sempre podran ser solucionats a causa del desenvolupament històric i urbanístic de la Tarragona contemporània.

La voluntat de desglossar al màxim les evidències planimètriques defineix intrínsecament una proposta interpretativa en molts casos condicionada per la manca de dades, tant pel que fa a conservació física com a contextualització estratigràfica i anàlisi de materials. Per aquest motiu, s'han pres una sèrie de decisions qüestionables però que, gràcies a la malleabilitat del SIA, podran ser de fàcil modificació en futures actualitzacions de la base de dades.

Una de les indefinicions actuals més importants recau en la interpretació i percepció del poblat ibèric preromà amb evidències des del s. VI aC (cf. Adserias *et al.* 1993; Asensio *et al.* 2001; Otiña/Ruiz de Arbulo 2002). La incertesa actual és tanta que no hi ha un consens absolut pel que fa a la seva denominació. Per altra banda, el paper geopolític que s'ha atorgat a aquest nucli humà és molt rellevant en el context de la Cessetània. Potser és excessivament important, ja que existeix una clara desproporcionalitat entre el pes territorial que se li atribueix i l'existència de restes arqueològiques. Som conscients que la mateixa expansió de la *Tarraco* imperial comportà la destrucció de l'assentament ibèric, però també pensem que el pes geopolític de la *Tarraco* tardorepublicana —amb el seu numerari tardorepublicà inclòs— ha influït en la valoració històrica sobre el nucli ibèric precedent. En canvi, està apareixent un extens jaciment ibèric situat a la punta de la Sella (cap de Salou), a uns 8 km de Tarraco. Tot i les afectacions d'una pedrera contemporània, l'extensió d'aquest jaciment és considerable (Fabregat

2006), i el seu emplaçament pròxim a la localitat de Salou és del tot suggeridor si fem cas del topònim *Salauris* esmentat en l'*Ora marítima* d'Aviè.

Actualment, l'arqueologia només apunta la presència inconnexa d'estructures aïllades esteses per sobre i al vessant sud-oest dels penya-segats occidentals que limitaven la badia natural de *Tarraco*. Es tracta d'estructures arquitectòniques interpretades com a espais residencials però sense l'extensió suficient per fer-ne una correcta definició (fitxes 476, 479, 488, 567, 568, 570, 573 i 593). En tot cas, les dades actuals indiquen que la major part de l'assentament es trobava als peus del tossal costaner, en clara relació amb les planícies agrícoles del Francolí, les vies de comunicació a l'interior, la badia per on arribaven les naus comercials gregues o fenícies i, evidentment, la proximitat d'un subsòl hídric ric procedent de la conca del Francolí o dels brolladors de l'extens llac subterrani que es troba sota el tossal (fig. 16).

En relació amb les sitges ibèriques, només s'han determinat amb seguretat els receptacles documentats al carrer dels Caputxins (fitxa 488) i de Pere Martell (fitxa 568). La resta dels dipòsits d'emmagatzematge s'han situat en època tardorepublicana. Es tracta de contenidors ubicats fora de l'àrea preferent de l'assentament ibèric i alguns d'ells disposen de contextos ceràmics. Ens referim a les dades extretes del carrer de Sevilla (fitxa 475; Díaz *et al.* 2005), de la Unió, 14 (fitxa 322; Díaz/Otiña 2003) i altres casos més allunyats com el de la Necròpolis Paleocristiana (fitxa 645) o el carrer de Sant Francesc (fitxa 278). També es constata una alta concentració de sitges a l'àrea ocupada pel recinte forense i el seu entorn (fitxes 385, 404, 418, 419, 422, 423, 424, 427, 429 i 434), però els escassos indicis ceràmics coneguts poden mostrar igualment una cronologia tardorepublicana (Serra 1932). Per tots aquests motius, creiem que l'emmagatzematge cerealístic a *Tarraco* fou un fenomen més propi de l'etapa tardorepublicana que de la ibèrica. Es tracta d'una realitat que es coneix millor a la veïna ciutat d'Empúries i que s'associa amb el paper centralitzador de les urbs romanes dins d'una nova dinàmica comercial i de consum (Aquilué *et al.* 2002).

Quant a l'urbanisme tardorepublicà, no fou fins a l'any 1999 que es presentà una primera proposta de restitució de la trama viària que es limità a l'àrea residencial intramurs i que va plantejar nombrosos interrogants que encara no s'han resolt (Macias 2000).

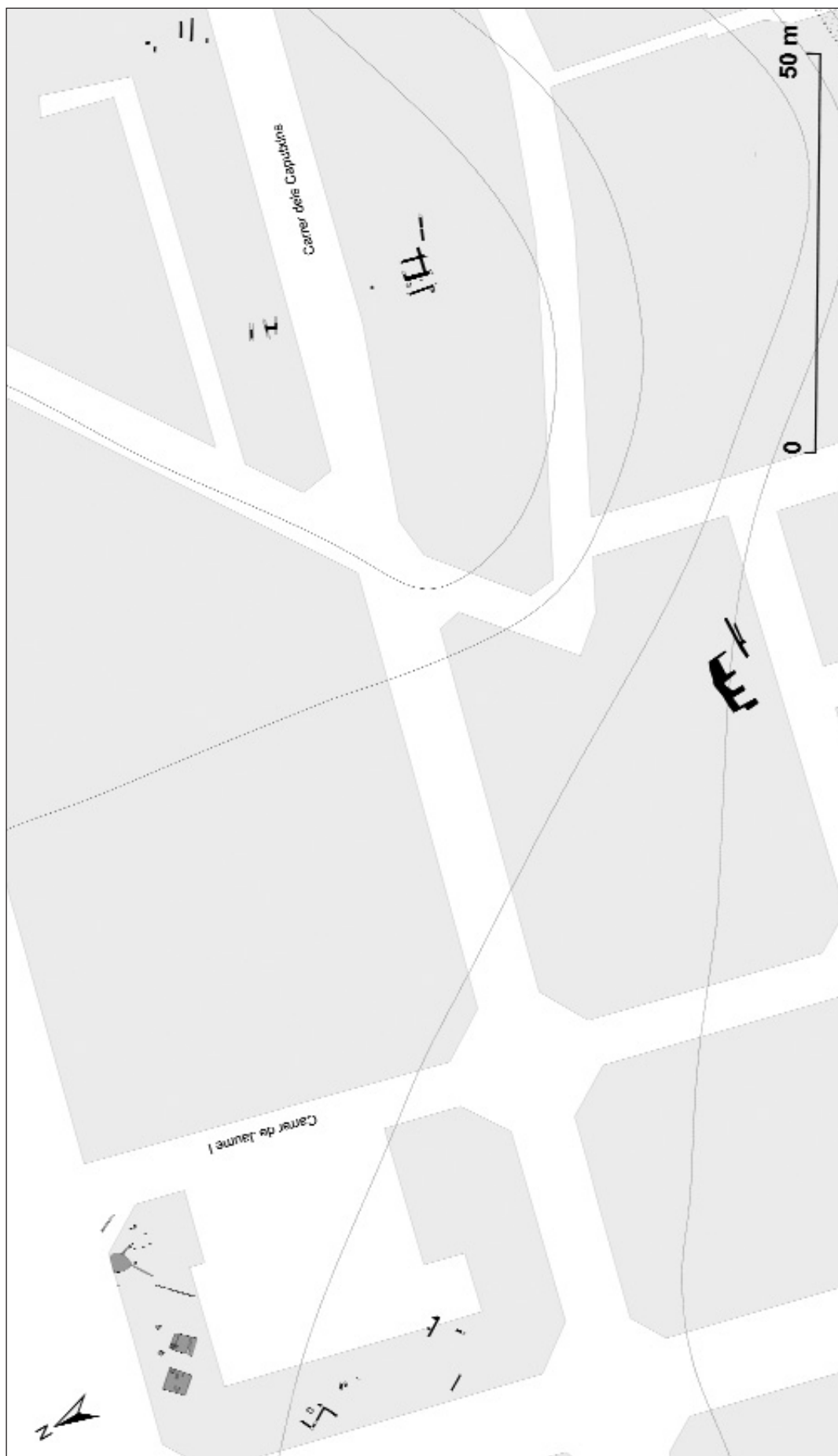

Fig. 16: Època ibèrica fins a l'arribada dels Escipions (500-218 aC).

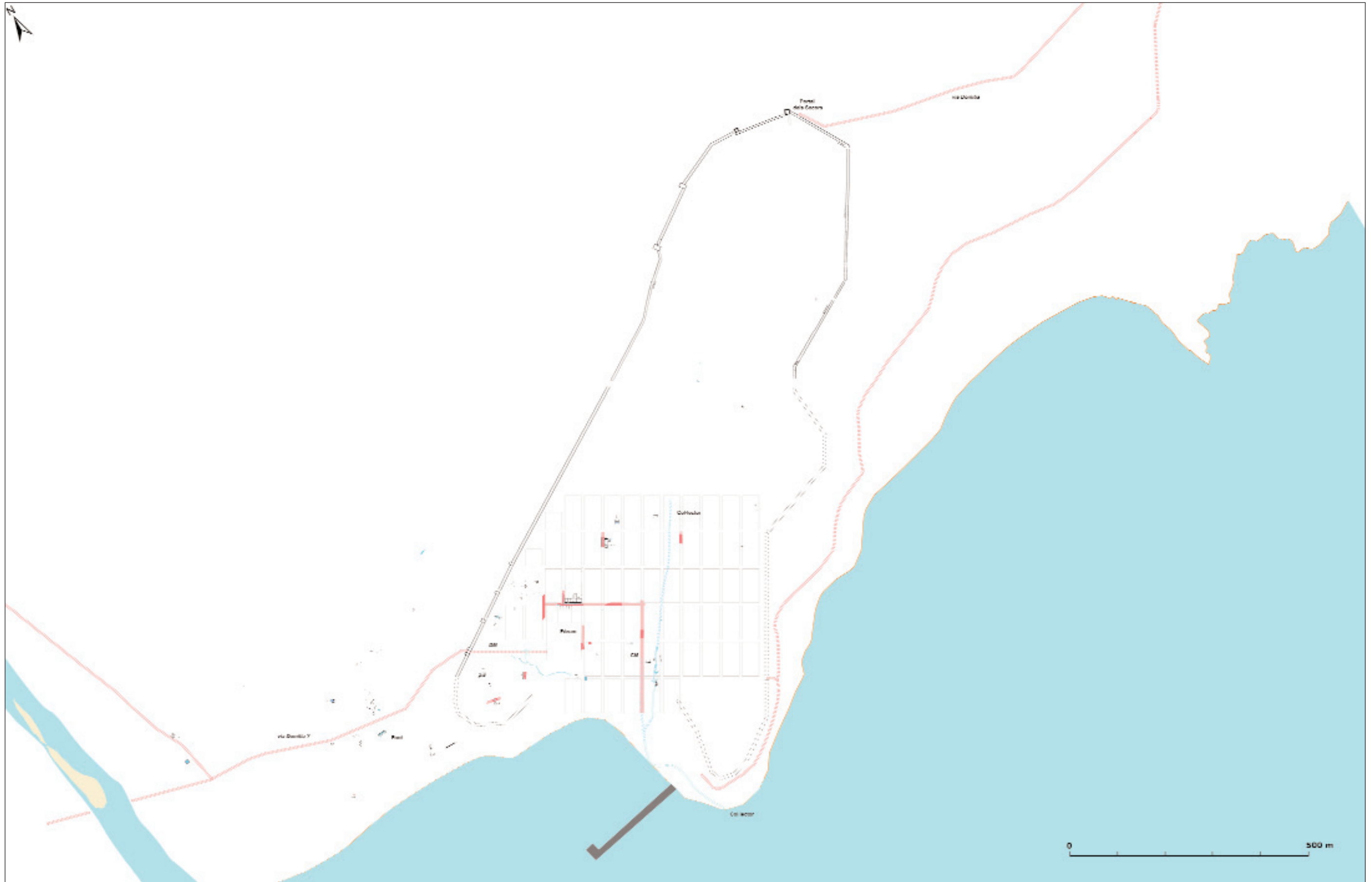

Fig. 17: Tàrraco en l'època tardorepublicana (218-30 aC).

Fig. 18: Tàrraco entre August i la crisi militar postneroniana (30 aC-69 dC).

Fig. 19: Tàrraco entre les dinasties flàvia i antonina (69-180 dC).

Fig. 20: Tàrraco entre L. Verus i Rèmul Augústul (180-476 dC).

Fig. 21: Tarragona d'època visigòtica (476-713 dC).

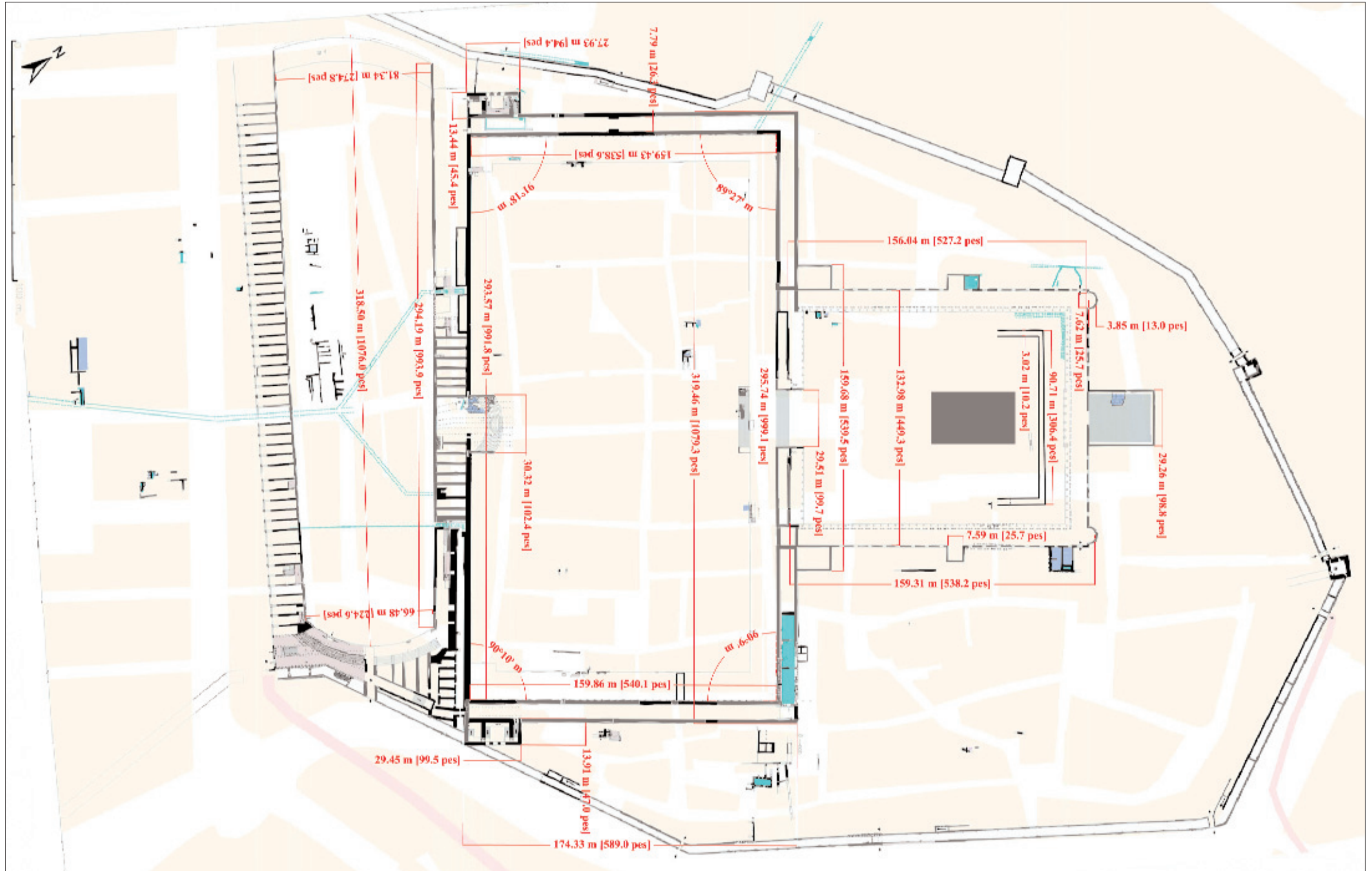

Fig. 22: Plànol mesurat de les estructures públiques de la Part Alta.

Aquesta teoria s'elaborà, mitjançant un programari no del tot adequat, a partir de les troballes arqueològiques de la ciutat inserint-les dins del topogràfic actual i establint una ràtio d'1 per 2 *actus* amb els *cardines* orientats a 31° E en relació amb el NG (nord geogràfic). Es tracta, per altra banda, d'un mòdul rectangular d'*insula* comú en aquesta època i que, en el cas tarragoní, obéi a un programa urbanístic projectat i executat, amb un ritme que desconeixem, cap a l'any 100 aC. Els darrers treballs arqueològics determinen que l'ampliació de la muralla, la construcció del *forum coloniae* i el traçat del col·lector principal de residus urbans que transita pel bell mig del turó, foren altres elements significatius i conformadors d'aquesta nova ciutat (cf. Aquilué *et al.* 1998; Puche/Díaz 1999; Díaz *et al.* 2005; Arbulo *et al.* 2006). Per altra banda, la identificació del possible *auguraculum* pertanyent a aquesta transformació (fitxa 427) indica que la modulació i orientació urbana es va poder projectar topogràficament des de l'àrea forense. Observem que el seu posicionament coincideix amb la façana occidental d'una alineació d'*insulae* i amb l'eix transversal d'una renglera d'illes urbanes. Posteriorment, l'*aedes augusti* (fitxa 439) de la basílica forense, així com l'exedra afegida posteriorment al criptopòrtic de contenció (fitxa 469), s'alineen amb aquest eix.

Noves actuacions arqueològiques i el desenvolupament d'aquest projecte han precisat aquesta proposta d'ordenació viària, si bé tot sembla indicar que la seva aplicació es va restringir a una franja rectangular intramurs que exclouïa els dos promontoris en què finalitzava el tossal tarragoní (fig. 17). Hem identificat aquesta retícula a la meitat meridional de l'àrea emmurallada, tot i que algunes traces de la zona portuària fan pensar, si més no, en la prolongació d'aquests eixos geogràfics. Ens referim al carrer que hi ha sota el teatre i als recintes portuaris coneguts (fitxes 470, 497, 502 i 503). A més, el perllongament del col·lector principal per sota del carrer dels Rebolledo marca, teòricament, la continuació del *cardo maximus* fora del recinte emmurallat (fitxa 832). D'altra banda, també podem observar que l'amplada del teatre coincideix aproximadament amb la de dues *insulae* amb les *viae*, i que l'exedra del recinte monumental annex coincideix amb l'eix longitudinal d'una d'aquestes illes.

Amb totes aquestes dades creiem que aquesta xarxa urbana es pot aplicar a unes cinc rengleres horitzontals d'*insulae*, amb un nombre aproximat de 55-60 illes urbanes topogràficament projectades. Òbviament, la irregularitat del turó i la preeminència urbanística dels recintes del fòrum, l'entorn de l'*auguraculum* més altres edificis no identificats, van modificar l'aplicació de la retícula projectada.

En relació amb l'extrem sud-oest de l'àrea intramurs —l'àrea compresa entre els carrers de Sevilla, dels Caputxins, de Zamenhoff i de Soler— i per manca d'un coneixement més exhaustiu sobre la zona portuària i els vessants extramurs que anaven a parar al riu Francolí, podem determinar actualment que es tracta d'un dels indrets d'ocupació romana més antiga. Els treballs efectuats en els núm. 12-14 del carrer de Sevilla, 23 i 24 del carrer dels Caputxins (fitxes 475, 476 i 488, respectivament) indiquen l'existència d'una ordenació i orientació urbanes diferents del model d'1 per 2 *actus*. Aquesta diferència en l'ordenació viària mostra una adaptació a l'orografia preexistent i, alhora, permet identificar el traçat del possible *decumanus maximus* (DM) (fitxa 469) que separava ambdós models urbans. A més, el traçat del DM ajuda a precisar l'emplaçament de la porta romana flanquejada per dues torres i descrita per Ponç d'Icard al segle XVI (fitxa 466; Duran 1984, 103). No estem en condicions de precisar si existí una modulació urbana en aquest reduït sector, possiblement anterior al projecte datat entorn del 100 aC i que se superposà directament sobre les antigues estructures ibèriques.

Quant a l'extrem sud-est, l'afectació produïda per la pedrera vuitcentista inhabilita qualsevol reflexió sobre el seu urbanisme. Suposem, però, que una part devia ser la continuació de la trama ortogonal republicana, tal com sembla denotar l'anàlisi efectuada en el capítol previ, mentre que la part més meridional estava fortament condicionada per l'orografia, cosa que feia necessari crear una disposició urbana favorable a l'estabilitat i la contenció dels terraplens. Això explicaria l'orientació urbana divergent dels solars núm. 9 del carrer d'Apodaca (fitxa 363), núm. 5 del de Sant Miquel (fitxa 369) i els del carrer Nou de Sant Pau (fitxes 371 i 373). Tots aquests solars es posicionen a l'est del col·lector soterrat i les escasses estructures identificades semblen disposar-se perpendicularment al vessant de l'elevació.

La confrontació de diverses planimetries (fitxes 296, 311 i 313) i, especialment, el *cardo* documentat durant la construcció d'un pàrquing a la Rambla Nova (fitxa 297), mostra la ruptura de l'esquema tardorepública i l'existència d'un nou model que no hem pogut restituir satisfactòriament. Les escasses dades arqueològiques i la intensa afectació de l'indret en època moderna¹⁷ són els motius que avui no permeten establir una proposta fiable. No obstant això, creiem que aquest nou model va definir una xarxa de *decumani* amb la mateixa equidistància —70 m o 2 *actus*— i direcció geogràfica que el patró anterior. Les estructures identificades es poden encabir en aquestes dimensions

17. Aquest tercer patró urbanístic coincideix aproximadament amb l'àrea compresa entre la Rambla Vella i la Rambla Nova. Es tracta d'una zona urbanitzada a partir de l'ampliació emmurallada del segle XVI. Això fa que l'àrea hagi estat profusament afectada des d'aleshores i, molt especialment, a partir de l'exemple vuitcentista que homogeneïtzà la irregular orografia d'aquesta part de la ciutat.

i orientacions i indiquen una nova àrea residencial intramurs materialitzada amb posterioritat a l'eixample republicà, però condicionada pels mateixos eixos urbanístics: les *viae* intramurs i les muralles de la segona meitat del s. II aC. A més, és molt significatiu el fet que la façana meridional del circ flavi i la *figlina* descoberta sota la seva *arena* (fitxa 238) s'adaptin a l'eix geogràfic definit pel traçat de la via Augusta que, a la vegada, fou conseqüència de l'orientació de la ciutat republicana. Destaquem que l'actuació de la calçada de la Rambla Vella (fitxa 267) documentà un mur ample de contenció que interpretem com la separació entre la via i les illes urbanes. Aquesta estructura coincideix amb el desenvolupament d'un mòdul urbà de 2 *actus* de longitud.

Aquesta tercera àrea urbana comptava hipotèticament amb tres fileres horitzontals d'*insulae*. La seva cronologia és dubtosa; la dada més significativa és l'obtinguda en l'excavació de la Rambla Nova (fitxa 297), on els treballs efectuats permeten documentar un segment de *cardo* d'uns 6 m d'amplada i amb una cronologia fundacional de final del s. I aC. La ruptura del model viari tardorepublicà més la cronologia obtinguda en aquest vial són els elements que permeten treballar amb la hipòtesi que aquestes evidències no responen a un fet puntual, sinó que posen de manifest una àrea urbana posterior al procés desenvolupat entorn de l'any 100 aC. Aquest model teòric no implica que aquesta part de la ciutat romangués desurbanitzada, sinó que no fou objecte d'ordenació viària i edificació de caire residencial fins a un moment posterior. Així doncs, coneixem evidències tardorepublicanes a la part superior de la ciutat, a prop o a sota del mateix circ (fitxes 264, 275 i 284) i entorn de la Rambla Nova (fitxes 296, 299 i 313). Una altra actuació precisa una cronologia d'època augustal (fitxa 293). Reconeixem, també, que totes aquestes actuacions són parcel·les puntuals de la ciutat romana i que no les podem interrelacionar entre elles. A més, tampoc s'han fet estudis ceràmics acurats que permetin fer-ne precisions cronològiques.

El perquè d'aquest nou eixample urbà és incert, però la creació d'aquest vial a final del s. I aC permet plantejar hipotèticament un vincle amb la presumpta *deductio* efectuada a la ciutat en època cesariana (Ruiz de Arbulo 2002) i/o el desenvolupament econòmic i demogràfic de la ciutat durant l'etapa augustal (Macias/Puche 1997; Macias 2004c). També és present en la investigació actual una possible relació entre aquest model urbà i una actuació cadastral a l'*ager Tarracensis*, si bé aquesta relació s'ha de confirmar a partir de nous estudis de morfologia territorial que emprin nous recursos cartogràfics digitals per tal d'elaborar mapes més pròxims a l'escala 1:500 que nosaltres emprem en els estudis urbans (cf. Palet 2003; Macias 2005b).

Finalment, cal tenir present que les estructures identificades entorn del carrer d'Hernández Sanahuja (fitxes 659 i 661) presenten una orientació geogràfica coincident amb l'esquema urbà tardorepublicà. Cal recordar la datació altimperial d'aquests recintes, sense que puguem diferenciar si responien a fets puntuals o bé formaven part d'una fase expansiva de la ciutat.

Quant a la muralla, ja s'ha posat de manifest la relació de la segona fase amb eixample urbanístic de final del s. II aC. Altres qüestions sobre el llenç defensiu són tractades a l'apartat 2.2 i només apuntem que aquest projecte no ha pogut resoldre els dubtes que generen els presumptes i coneguts «murs de megàlits» identificats tot coincidint amb els eixos transversals de la Rambla Vella (fitxa 266) o del carrer de la Merceria (fitxes 112-114). Sobre aquests murs es poden fer diverses interpretacions, tot i que cap és prou convincent. La més significativa seria identificar aquestes troballes amb possibles divisions transversals de la ciutat republicana i relacionar així l'evidència arqueològica amb la problemàtica jurídica que es deriva de l'exili a *Tarraco* de l'excònsol P. Cató el 108 aC i una possible dualitat urbana (Otiña/Ruiz de Arbulo 2002, 113). No obstant, el mur de la Rambla Vella, fins ara documentat a la part central, també podria ser una simple estructura de contenció vinculada al traçat del col·lector d'aigües residuals que discorre per l'interior de la profunda torrentera situada en el subsòl del proper carrer de la Portella. Aquesta relació «col·lector-estructures de contenció» amb aparell irregular de grans dimensions lligat amb argila i d'època tardorepublicana també ha estat posada de manifest en les actuacions dels immobles núm. 7 i 9 del carrer d'Apodaca. Les estructures del carrer de la Merceria poden respondre igualment a elements de terraplenaments anteriors a les construccions altimperials.

La cronologia antiga de l'àrea residencial intramurs no té un reflex arqueològic en la definició de la xarxa viària extramurs. Només la presència del portal dels Socors (fitxa 2) és un clar testimoni d'una via tardorepublicana que, en aquest cas, s'intueix si concebem la perdurabilitat de l'actual camí de la Cuixa com una reminiscència d'un vial romà precedent. El parcel·lari actual denota, per al tram superior del camí de la Cuixa, una línia presumptament fossilitzada de la *via Domitia* (fig. 22 i 23). No obstant, cal apuntar que el seguiment efectuat en els solars propers (fitxes 734 i 720) no ha aportat dades aclaridores. D'altra banda, la presència de portelles integrades en la segona fase de la muralla acredita, teòricament, camins perifèrics per entrar a la ciutat o per sortir-ne. Més problemàtica és la *porta* que existia a l'entorn de la plaça de Ponent (fitxa 463): tenia una amplada aproximada d'11,88 m i, si tenim en compte una breu descripció renaixentista, podem identificar la seva tècnica constructiva amb l'emprada en els llenços muraris que formaven part de

Fig. 23: Fotografia aèria de l'àrea del camí dels Cossis a mitjan s. XX amb la indicació del traçat teòric de les vies.

l'ampliació defensiva tardorepublicana.¹⁸ Això implicaria la presència d'una antiga via que connectava la ciutat amb el seu rerepaís i que no s'ha documentat, a excepció d'escassos indicis obtinguts a la parcel·la 581. La proximitat del fòrum republicà (fitxa 434) més el possible *decumanus maximus* (fitxa 469) són els elements que donen suport a l'existència d'un accés preminent en aquesta època i àrea de la ciutat. Un altre accés teòric s'ha establert a l'actual plaça de la Pedrera (fitxa 361) a partir de la georeferenciació de la cartografia històrica tot relacionant-lo amb un *decumanus* identificat sota el teatre de la ciutat i amb la restitució de la trama viària intramurs (fig. 17).

Més argumentada ha estat la identificació d'una intensa reorganització viària en època augustal (fig. 18), si bé l'estat de la investigació no permet l'establiment irrefutable d'una periodització històrica, ja que les darreres intervencions arqueològiques i els estudis en curs actualitzen progressivament els resultats.¹⁹ Dispossem d'una dada epigràfica (RIT 934, fitxa 569) i nombroses actuacions que indiquen el traçat de diversos eixos viaris periurbans. Des de *Barcino*, la via Augusta arribava a través d'un vial recentment documentat

(fitxes 776, 777 i 781) que explica la concentració de troballes al carrer d'en Robert d'Aguiló, i que conduïa a la porta oberta a l'actual Rambla Vella (fitxa 262). No hi ha evidències materials precises, però el parer més unànimement situa aquest nou vial en època augustal. Altrament, l'anàlisi cartogràfica indica hipotèticament la connexió entre els dos vials orientals: el republicà i l'augustal (fig. 22 i 23), tot i que cal reconèixer que la recent transformació urbanística de l'àrea de la vall de l'Arrabassada o la UA 27 no ha permès corroborar-ho arqueològicament. En part, per les transformacions que tingueren lloc durant aquests segles, en part perquè tampoc s'han produït treballs intensius de delimitació o prospecció arqueològica.

En el vessant occidental, recents excavacions han permès a Jordi López plantejar un nou traçat de la via Augusta en el vessant occidental del turó, així com emplaçar el pont sobre el Francolí més cap a l'interior del que s'havia cregut fins ara (fitxes 560, 634 i 827). Les evidències materials recuperades apunten cap a l'època augustal per al traçat d'aquest vial i també s'hipotetitza sobre l'existència d'una via paral·lela al tancament occidental de la ciutat (fitxa 455) que per-

18. «...trobí que acabaven uns picapedrers de arroïnar per servir-se de les grans rochas o pedras (megàlits del sòcol?) de aquella com a bàrbaros y enemichs de tanta antichitat...» (Duran 1984, 103).

19. Podeu apreciar l'evolució del coneixement viari i urbanístic de la ciutat a partir de les publicacions següents: Ted'a 1987 i 1990e; Adserias *et al.* 2000b; Macias/Menchon 2002; Macias/Remolà 2004; Remolà 2004a; López Vilar 2006, 229-234.

metia la connexió del vial que procedia de *Barcino* —i que travessava l'actual Rambla Vella— amb les vies d'accés a l'àrea portuària (López Vilar 2006, fig. 274). Una cronologia augustal també s'ha apuntat per a un segon vial resseguit per l'actual carrer d'Eivissa (antic camí de la Fonteta, fitxes 586, 595, 596 i 646), tot i que cal esmentar que en una darrera actuació s'indica un possible precedent republicà de la via, un aspecte que seria del tot coherent amb l'evolució de la ciutat (fitxa 581). A partir dels treballs de Serra Vilaró es coneixia una tercera via paral·lela al curs del riu que ha estat objecte de noves descobertes que també incideixen en la seva cronologia augustal (fitxes 638, 642 i 645). Aquest vial connectava amb el del camí de la Fonteta i, si seguís el curs del riu, amb un quart que, presumiblement, constituïa una via paral·lela a l'extrem occidental de la badia portuària (fitxes 609, 620 i 621).

S'ha destacat el caràcter de *porticus* marítima de les estructures associades a aquesta quarta via tenint en compte l'amplada —uns 10 m—, la proximitat del mar i el caràcter funcional dels *horrea*. No obstant, cal tenir en compte la presència d'estructures arquitectòniques en diverses actuacions (fitxes 614, 616, 618 i 620) situades a migjorn del seu traçat i que encara no han estat estudiades exhaustivament. Algunes d'aquestes edificacions són posteriors a la reforma urbanística; d'altres poden ser coetànies als magatzems situats a l'altre costat de la via i posar així en qüestió si veritablement aquesta part de la ciutat confrontava directament amb

la línia de costa. La cronologia d'aquestes restes també pot ser més moderna, presumptament d'època flàvia (Adserias *et al.* 2000b; Pociña/Remolà 2001a). Si per l'oest aquest vial hagués pogut connectar amb el documentat per Serra Vilaró, l'altre extrem és una incògnita difícil de resoldre amb les dades actuals. Les excavacions desenvolupades a la UA 15 (fitxes 590, 591 i 593) interrompen el seu traçat per l'àrea portuària i creiem que la via pujava pel vessant del tossal fins a connectar, en un indret proper a la porta de la ciutat, amb l'eix documentat sota el carrer d'Eivissa.

Totes aquestes dades permeten dividir l'àrea extramurs meridional i de ponent en quatre zones a partir de tres grans eixos viaris orientats aproximadament en sentit O-E i que probablement conflüen enfront de la porta oberta a l'actual entorn de la plaça de Ponent, l'accés més proper al forum de la colònia. Aquests carrers extramurs comptaven amb amplades originàries al voltant dels 10 m, tot i que amb el pas del temps s'alteraren i reduïren considerablement.

El sector ubicat al nord del tram identificat com a via Augusta es presenta com una àrea de baixa densitat arquitectònica. Destaquen estructures residencials a prop de la muralla (fitxes 398, 403, 426, 535, 547, 551, 554 i 547) més dos segments viaris de difícil interpretació (fitxes 403 i 446). L'espai comprès entre la via identificada com a via Augusta i la que discorria per sota del carrer d'Eivissa (antic camí de la Fonteta) presenta una alta densitat arqueològica entre l'actual

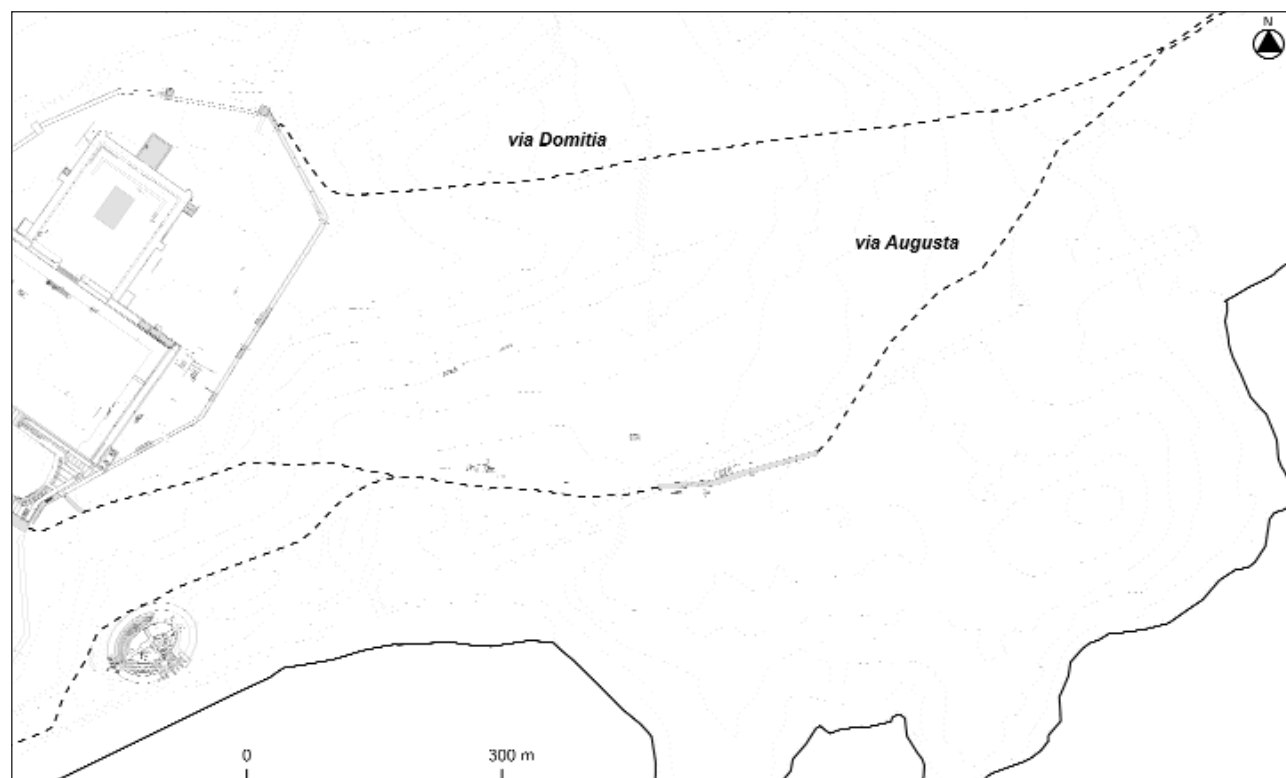

Fig. 24: Hipòtesis de restitució viària del vessant oriental de Tàrraco.

carrer de Pere Martell i la muralla. Una prova d'això són les actuacions corresponents a les fitxes 560, 567, 568, 570, 573 i 577. La xarxa viària d'aquest espai ens és desconeguda i només podem fer referència al pati o la plaça documentat a la parcel·la 577. Així mateix, a la parcel·la 568 es constata l'edificació d'una gran plaça o porticat d'ús i fesomia incerts. Cap a l'oest del carrer de Pere Martell, la documentació arqueològica disminueix considerablement i només disposem de la parcel·la 572. De ben segur que la densitat arquitectònica va decreixer en aquesta àrea a mesura que s'allunyava de la ciutat, si bé també creiem que el context de l'època en què s'edificaren els immobles actuals d'aquestes illes no va propiciar satisfactòriament el desenvolupament de la documentació arqueològica. Conseqüentment, la percepció planimètrica que avui en tenim és irreal. A més, cal tenir present l'*atracció arquitectònica* que feren els vials periurbans i, posteriorment, el suburbi cristià del Francolí durant l'antiguitat tardana. Una prova d'això són els resultats arqueològics que han ofert les parcel·les 549, 581, 640 642 i 645.

L'àrea compresa entre l'anomenada via contigua als *horrea* portuaris i la via del camí de la Fonteta es presenta com un espai d'alta densitat urbana que progressivament va guanyar terreny als aiguamolls originals mitjançant la superposició de terraplenaments. Destaca la font pública tardorepublicana de la parcel·la 588 així com els magatzems portuaris detectats entorn del carrer de Felip Pedrell, tot i que durant la major part de la ciutat clàssica els usos residencials foren predominants en aquesta àrea. Les nombroses actuacions desenvolupades en els darrers anys permeten intuir una retícula urbana que, a diferència de l'àrea intramurs, fou de traçat irregular fruit, suposem, de l'adaptació a l'orografia i de la intrínseca evolució urbana. Hi constatem tres vials no paral·lels orientats en sentit NO-SE i que poden presentar un lleuger gir (Macias/Remolà 2004). Són més estrets que els eixos viaris principals, i el vial occidental s'ha identificat en l'actuació de la parcel·la 615, el central en la 612 i l'oriental en la 609. Finalment, a la parcel·la 588 es detecta parcialment un altre vial ubicat enfront de la façana meridional de la font pública i un altre de més estret —*angiportus*?— ubicat al cantó oriental.

El darrer sector suburbial va quedar delimitat per la via situada entorn del carrer de Felip Pedrell i la plaça dels Carros i inclou l'espai ocupat per la badia portuària natural que existia als peus del tossal (fig. 15).²⁰ L'orografia originària ha estat intensament alterada per la implantació de pedreres dins del mateix nucli urbà i pel continu avanç de la línia de costa o de moll durant la Tarragona contemporània, de manera que les elevacions costeres en què finalitzava la muntanya passen avui pràcticament desapercebudes (fig. 25).²¹ Aquesta transformació no ha estat un procés exclusiu de la ciutat moderna, sinó que els canvis ja s'iniciaren durant l'antiguitat clàssica, quan es guanyà sòl urbà a partir de la superposició d'abocaments sobre els antics aiguamolls o bé mitjançant el retall dels espadats costaners (el millor exponent són les evidències constataades a les parcel·les 493 i 497).

Quant a l'època ibèrica, les evidències ceramològiques recuperades indiquen una dinàmica comercial que imperiosament requeri un indret d'amarratge i intercanvi. No tenim indicis directes d'aquesta activitat i els vestigis més meridionals obtinguts fins al 2004 resten pendents d'una anàlisi acurada (fitxes 590-593). Apuntem el fet que no coneixem estructures arquitectòniques ibèriques dins la badia natural, però també reconeixem l'escassetat d'intervencions arqueològiques intensives desenvolupades al seu interior (fonamentalment les parcel·les 359, 363, 369, 470, 497 i 503). Però tot i la mancança de dades, considerem aquesta absència com un fet lògic en funció de l'orografia i dels nuclis preferents d'ocupació ibèrica: un sector a dalt dels penya-segats costaners (entorn del carrer dels Caputxins) i un altre en un suau vessant aproximadament equidistant entre la llera del riu i la costa.

Les dades republicanes d'aquest indret es limiten al subsòl del teatre (*decumanus*?, parcel·la 470) i al traçat del col·lector d'aigües residuals (fitxes, 355, 359 i 363). Altres possibles restes són una font alimentada pel *cuniculus* (fitxa 469), posteriorment monumentalitzada pel nimfeu construït al costat del teatre (Macias/Puche 2004), més un petit altar dedicat als *lares compitales*. Finalment, una primera via de comunicació entre el port i el cim del tossal aprofitant el barranc natural posteriorment soterrant coincidint amb el traçat del col·lector (fitxa 359; Puche 1997a; Ma-

20. «Si nos colocamos al pie de las murallas del Fuerte Real, dando frente a Mediodía [entre els carrers dels Caputxins i del Dr. Zamenhoff], podrémos de una sola mirada apreciar la posición natural de todos aquellos terrenos, á causa de su altura, y se verá que esta colina es la continuacion de la misma sobre la que se asienta Tarragona y viene en suave descenso desde la torre ciclopea de S. Magin [o de Minerva] hasta el punto donde nos encontramos, cortándose de pronto y perpendicularmente á nuestros pies [es refereix al desnivell existent entre els carrers dels Caputxins i del Dr. Zamenhoff respecte al carrer de Sant Miquel o de Cartagena]. Se observará igualmente, que la colina se prolonga á la izquierda hasta introducirse en el mar por medio de una larga cala [es refereix al promontori que s'estenia fins a la plaça dels Carros i que fou rebaixat per la pedrera del s. XIX]; y debe suponerse que los aluviones arrastrados por la corriente del Francolí á la derecha formaban otra punta saliente hácia el mar, con lo que quedaba una ensenada en forma de media luna, que constituía un puerto natural abrigado de los vientos del primero, tercero y cuarto cuadrantes» (Hernández Sanahuja/Torres 1867, 135).

21. Podem apreciar aquests accidents geogràfics en els dibuixos d'Anton van der Wyngaerde o en les recreacions d'Hernández Sanahuja (Macias 2004a, 11-13; Remolà 2004b). Les actuacions i observacions desenvolupades a les parcel·les 496, 497, 499, 503, 511, 514, 590 i 593 ajuden a delimitar el promontori occidental de la badia; mentre que per l'oriental el rebaix efectuat per la pedrera en dificulta la restitució. Disposem de la informació recollida per M. Aleu en què esmenta que el col·lector urbà que travessa la plaça dels Carros està parcialment excavat a la roca (fitxes 377 i 834), així com la restitució efectuada per R. Gabriel de la topografia d'inici de s. XIX (2001).

cias 2004c). Hi ha més dades que indiquen, teòricament, una urbanització progressiva a partir de l'època augustal i en sentit E-O. Les estances documentades sota el teatre i les possibles naus o àmbits portuaris dels solars núm. 5 del carrer de Sant Miquel (fitxa 369) i núm. 10 del carrer de Sant Josep (fitxa 502) s'emplacen en època augustal, mentre que les construccions del carrer de Castaños i de Sant Miquel (fitxes 503 i 497) mostren una actuació cronològicament posterior, possiblement coetània a les transformacions urbanístiques desenvolupades entorn del carrer de Felip Pedrell.

La compilació documental efectuada ha permès copsar el nivell d'equipament urbanístic —fonamentalment gestió de recursos hídrics i sistemes d'evacuació de residus— amb què comptava la ciutat romana. El desenvolupament constatat fou el reflex del nivell de confort i higiene que assolí la societat clàssica, a la vegada que la solució de les seves necessitats posava a prova la capacitat de resposta de les elits municipals, veritables responsables del manteniment i funcionament de la vida urbana. L'objectiu no és presentar ara un estat de la qüestió²² sobre els serveis urbans de la ciutat i la seva evolució des de l'etapa republicana fins a la visigoda, sinó ordenar i exposar sintèticament els elements recollits més significatius tot esperant alguna iniciativa, del tot necessària, d'anàlisi monogràfica.

La facilitat d'obtenció d'aigua —conca hidrogràfica del Francolí i subsòl càrstic— esdevingué de ben segur un factor decisiu en la implantació de l'assentament ibèric a partir del s. VI aC, mentre que el desenvolupament i creixement demogràfic posterior de la ciutat romana requerí, mitjançant l'evolució tecnològica que reflecteixen les dades arqueològiques avui disponibles, diverses solucions adoptades com a resposta a unes necessitats importants de subministrament. Pous, cisternes, un *cuniculus* i dos *specus* procedents dels rius

Francolí i Gaià, més un tercer de probable, són el llegat que ens n'ha quedat.

S'ha detectat una àmplia presència de pous (21 parcel·les), la major part dels quals concentrats a la part baixa de la ciutat per una lògica qüestió de proximitat amb el subsòl hídric. Ara bé, les característiques geològiques del turó tarragoní (cf. Blay 2004) fan que també coneguem algun brollador natural situat a dalt del tossal i alimentat pel llac subterrani (fitxa 15). En la major part dels casos ignorem la cronologia d'aquests pous, una circumstància que també es repeteix en les 41 notícies o troballes referents a cisternes o dipòsits hidràulics. En alguna situació es pot establir una cronologia relativa, ja que les cisternes estan afectades per construccions posteriors més ben conegudes. Destaquem els dipòsits obliterats per l'ampliació del recinte forense (fitxes 425 i 439), on en coneixem un de planta el·líptica de tradició hel·lenística, força emprat a la *neapolis* emporitana. En la major part dels casos no podem discernir entre dipòsits d'activitat artesanal o bé de consum domèstic, si bé cal preveure que la major part de les cisternes documentades foren per al consum humà. Tampoc queda clar, per l'orografia natural, si la xarxa generada a partir dels *specus* dels rius Francolí i Gaià va arribar a tota la ciutat. Ja en època tardoantiga observem la presència d'importantes cisternes a la Part Alta, possiblement relacionades amb estaments civils o religiosos i que reflecteixen la insuficiència de la xarxa de proveïment fluvial o la seva desaparició (fitxes 25, 27, 60, 86 i 107). Finalment, cal destacar el gran dipòsit de 26 × 3,5 m documentat a les parcel·les 573 i 577 i inserit en un complex estructural que, malauradament, no ha rebut el suport necessari per a la seva interpretació.

Amb relació als aqüeductes, esmentem la presència ja coneguda d'un sistema de *cuniculi* que va tenir el seu origen teòric a la parcel·la 464 i que va comptar amb tres possibles ramificacions (fitxes 469, 498 i 511). La

Fig. 25: Imatge del promontori sud-occidental en què finalitzava el tossal tarragoní. Secció produïda per una pedrera contemporània al solar núm. 1 del carrer de Castaños, fitxa 503. Foto: Arxiu Codex.

22. Sobre aquestes qüestions, es pot consultar Cortés 1993; Massó 1999; Adserias *et al.* 1997; DA 1998; Dupré/Remolà 2000; García Noguera/Macias 2003; Díaz/Puche 2003, a més de les referències específiques de les fitxes de registre relacionades amb aquest tema.

seva datació s'ha emplaçat en l'etapa republicana de la ciutat. La planimetria recollida permet restituir dos traçats de *specus* procedents de la muntanya de l'Oliva, l'indret on presumiblement existí un *castellum aquae* que rebia i distribuïa les aigües procedents del Gaià. Un dels trams es reconeix mitjançant els basaments d'un teòric sifó de gran longitud que salvava el desnivell entre el turó de l'Oliva i la part superior de Tàrraco (fitxes 69, 86 i 719). És molt probable que d'aquesta ramificació en sorgís una altra que documentem a la via de l'Imperi Romà i adossada a la muralla (fitxes 166 i 181). El segon tram procedent de l'Oliva és el que està més ben conservat i, a la vegada, el més degradat pel creixement urbanístic recent (fitxes 721, 726, 728, 729 i 733). De l'*specus* procedent del Francolí coneixem les dades contingudes a les parcel·les 697 i 699. Altres notícies (fitxes 11, 24, 648, 658 i 810) indiquen més troballes de difícil conceptualització. Procedent del riu Francolí es preveu hipotèticament l'existència d'un altre *specus* traçat a una cota inferior i relacionat amb el curs del rec Major d'època medieval. Aquesta canalització és probable que arribés a l'àrea portuària, on s'han identificat estructures que hi poden estar relacionades (fitxa 497).

Coneixem també unes 67 referències de clavegueram en què s'aprecia una evolució tècnica escassament precisada per la investigació arqueològica actual. En relació amb els materials constructius emprats, tenim constància de conduccions tardorepublicanes fetes amb fragments d'àmfores (fitxes 430 i 609), així com simples rases en el subsòl geològic o estructures de pedra lligades amb argila (principalment fitxes 238, 270, 363, 401, 403, 447, 457, 469, 475 i 476). S'entreveu, a partir de l'etapa augustal, una generalització de clavegueres fetes amb canals d'obra i coberta emprant morter de calç (principalment fitxes 270, 401, 447, 457, 469, 475, 573 o 577). Caldria, però, una anàlisi més contextualitzada d'aquesta evolució tecnològica per tal de valorar aquests comportaments com a representatius d'una tendència general. Una evolució semblant, i igualment indefinida científicament, es detecta en l'arquitectura domèstica: evolució d'estructures de pedra i argila a parets d'*opus caementicium* o *incertum*. L'anàlisi de tots aquests paràmetres permetria valorar el nivell tècnic de l'arquitectura romana. Això és una tasca que amb l'immens volum d'excavacions arqueològiques efectuades es podria fer satisfactòriament, especialment a l'àrea compresa entre els carrers de Mallorca, de Francesc Bastos, de Jaume I i de Smith.

En canvi, durant l'antiguitat tardana s'abandona el sistema públic d'evacuació de residus. A partir dels segles III-IV, constatem l'obliteració o colgament dels col·lectors que coneixem (principalment fitxes 359, 363, 401 i 469) i predominen les conduccions de pedra irregular amb argila com a material de lligada i sense elements de coberta. D'aquest període tenim

coneixement fins i tot de l'existència d'una gran rasa a cel obert excavada possiblement per a l'evacuació de residus a l'antiga plaça del *concilium* (fitxa 158). Un altre element a tenir en compte és la presència de pous cecs com a sistema d'eliminació de residus. Malgrat aquestes dades, el nivell de coneixement és tan deficitari com el que tenim d'èpoques precedents.

Una atenció especial mereixen els col·lectors d'evacuació de residus urbans i d'aigües pluvials. Aquest era un dels aspectes fonamentals en la planificació d'una ciutat, tot i que encara era més necessari en un nucli sobreposat a un tossal per tal de canalitzar els cabals sobtats propis d'un règim mediterrani d'aiguats intensos. Actualment, s'han documentat dos col·lectors i se'n suposen dos més d'hipotètics. La primera canalització hipotètica es determina per les notícies sorgides a les parcel·les 551, 553 i 555. Si aquesta possibilitat fos certa, es tractaria d'un desguàs urbà a la conca de riu Francolí. Seria un equipament coherent amb les necessitats del creixement suburbà del vessant occidental de la ciutat. L'altre col·lector hipotètic el situem a partir del teatre de la ciutat (fitxa 470), un indret on es té constància d'una canalització de grans dimensions sota l'*scaena* i que presumiblement recollia les aigües de l'embut de la graderia i el seu entorn. Es fa difícil, per cronologia, cotes i distància, conduir aquesta canalització cap als dos col·lectors de la zona portuària que coneixem actualment. Consegüentment, s'ha de preveure una canalització que arribava al port.

Al mig de l'àrea portuària s'ha documentat un col·lector que recollia les aigües procedents dels magatzems contigus així com dels penya-segats costaners ubicats al sud-oest del tossal tarragoní (fitxa 503). El segon col·lector constatat es data en època tardorepublicana i s'ha estudiat arqueològicament al carrer d'Apodaca. Constitueix un clar exponent de l'enginyeria hidràulica romana alhora que esdevingué un element bàsic en la formació urbanística de Tàrraco entorn de l'any 100 aC. La qualitat d'aquesta obra féu que s'utilitzés fins a mitjan s. XX i creiem, fins i tot, que alguns segments encara són aprofitats actualment. No deixa de ser curiós que el primer a reconèixer el seu origen i definir-ne el traçat fos el mateix responsable municipal dels serveis urbans de Tarragona (Aleu 1983 i nombrosos manuscrits recollits a la bibliografia). L'obra ressegueix el traçat de la torrentera natural del tossal i ha estat ben datada ceramològicament en segments del carrer d'Apodaca (fitxes 359 i 363). El testimoni de M. Aleu documenta el traçat del col·lector fins a la costa on, després de transitar per sota del *cardo maximus* de la ciutat, gira bruscament cap a l'est per tal de desguassar fora de la rada portuària. Aquest canvi de direcció ens fa plantejar la hipòtesi que es tracti d'una fase d'ampliació del recorregut inferior associada a la construc-

ció de l'escullera portuària i efectuada per tal de no desguassar dins el port de la ciutat. Aquesta idea, però, entra en contradicció amb la tècnica constructiva que es detecta en la documentació disponible (fitxa 377 i 834), i que sembla unitària en relació amb els segments datats entorn del 100 aC. Malgrat aquesta incertesa, la documentació existent és important, ja que indica la conservació de vestigis arqueològics en aquesta part de la ciutat malgrat l'exploració de la pedrera i el traçat de la via fèrria durant el segle XIX.

Ja dins d'aquest *pomerium*, el collector presenta un traçat molt rectilini que finalitza entorn de l'actual Rambla Nova, just on la restitució hipotètica de la xarxa ortogonal republicana d'1 per 2 *actus* deixa de ser vàlida (informació a les fitxes 323, 338 i 337). Des d'aquest indret i, seguint la proposta de M. Aleu, el collector gira cap a l'est per tal d'encarar, aproximadament, l'eix de simetria de les estructures relacionades amb la seu del *concilium provinciae* (fig. 17 i 18). Aquest trajecte coincideix, segons la restitució de R. Gabriel (2001), amb el curs de la torrentera del tossal. A sota el circ la conducció es ramifica en dos i, presumiblement, continuava, amb una secció més reduïda, fins al mateix recinte de culte imperial per tal de recollir les aigües de la part superior de la muntanya (fitxes 216, 221, 223 i 234). Aquest canvi de traçat i la seva relació amb les estructures de la Part Alta són els arguments que permeten plantejar que aquest segment de collector, entre la Rambla Nova i el *concilium provinciae*, respon a una prolongació superior relacionada amb la monumentalització altimperial (fitxa 83).

3.2. PROJECCIONS URBANÍSTIQUES

Josep M. Puche, Josep M. Macias i Ignacio Fiz

La millora en el coneixement de la *forma Tarraconis* ens permet afrontar amb més garanties el reconeixement dels patrons topogràfics que regiren l'actuació dels agrimensors durant la projecció de la ciutat. A l'apartat precedent ratificàvem i precisàvem les característiques i dades arqueològiques per a la identificació del model ortogonal definit durant l'eixample tardorepublicà, que a partir dels indicis ceràmics obtinguts en la construcció de la seva *cloaca maxima* i del Capitoli, s'ha de situar entorn de final del s. II aC. Aquesta modulació d'1 per 2 *actus* també s'intueix a partir de la georeferenciació dels camins que apareixen recollits en la cartografia històrica. Tot plegat mostra un procés d'urbanització concret que cal incloure en el context històric de la reorganització de les noves províncies romanes. Així, *Tarraco* és un exemple més d'un extens programa en què cal incloure les fundacions de *Valentia*, *Narbo*, *Emporiae*, *Aeso*, *Iesso* i, amb una cronologia posterior, *Gerunda*, *Iluro*, *Pollentia* i *Palma*. També es constata en aquest període una intensificació urbanística a *Carteia*, *Carthago Nova* i *Ilerda* (recull bibliogrà-

fic a Díaz *et al.* 2005). Quant a l'àrea compresa entre les actuals Rambla Vella i Rambla Nova, no considerem, amb les dades arqueològiques actuals, possibilitats fermes de reconstruir la trama existent.

Una atenció especial mereixen les estructures monumentals de la Part Alta que integren l'anomenada seu del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris* (CPHC). La possibilitat de posicionar aquests vestigis amb tecnologia GPS ha permès obtenir una planimetria més precisa sense haver d'emprar com a elements de referència els plànols cadastrals actuals (fig. 22). No és la primera vegada que s'intenta fer un estudi metro-lògic del *concilium provinciae* amb base a les restes conegudes, ja sigui enfocant aspectes generals o detalls més o menys concrets. Destaquem l'estudi de R. Gabriel i R. Cortés (1985), lloable quant a la precisió assolida, sobretot si es considera que depenia d'una cartografia insuficient i parcialment errònia. A més, la reflexió arqueològica d'aleshores es fonamentava en una concepció unitària sobre la gènesi i formació dels tres espais del *concilium provinciae*: el recinte de culte, la plaça de Representació i el circ (v. Ted'a 1989b; Aquilué 2004). Aquests tres espais, que mesuren gairebé 12 ha, s'han interpretat tradicionalment com el resultat d'un mateix projecte urbanístic executat unitàriament i finalitzat en època domiciana.

Sortosament, noves troballes i excavacions incideixen en una millora del coneixement arqueològic. Paradoxalment, però, això no representa una percepció més entenedora del *concilium provinciae*, sinó la presa de consciència que el reconeixement d'una transformació urbanística d'una magnitud així és molt més difícil i complex que el discurs científic de final del s. XX. Sort n'hi ha de la identificació del Capitoli al *forum coloniae* i de la restitució de tot el seu entorn urbà, ja que han permès desestimar la ubicació del temple d'August a la part baixa de la ciutat (v. fitxes 434, 439, 457 i 469; Macias 2000a; Ruiz de Arbulo *et al.* 2006). Alhora, la recuperació d'un nou fris arquitectònic (fitxa 61) ha estat emprada com un nou argument per defensar la vella idea de situar el temple d'August sota la nau central de la Catedral (Pensabene/Mar 2004). Aquest temple va comptar amb un primer períbol, potser finalitzat o potser no, anterior a les estructures del recinte de culte imperial que s'ha conservat fins a l'actualitat. Les rases excavades a la roca i documentades entorn de la Catedral són les evidències d'aquest element arquitectònic (fitxes 19, 23 i 30; Sánchez Real 1969; Hauschild 1993a; Dupré 1995).

Aquesta línia interpretativa ha tingut continuïtat en una recent aportació que concep la construcció del temple d'August, i el seu primer recinte sacre, com a part d'un ampli projecte de transformació urbanística julioclaudia anterior al projecte que avui denominem *concilium provinciae* (Macias *et al.* en premsa). Així

doncs, s'ha proposat un primer projecte inacabat o modificat compost pel recinte de culte a August, una plaça inferior que ocupava l'espai posteriorment emprat per l'anomenada plaça de Representació, i un o dos *horrea* articulats mitjançant criptopòrtics de contenció. La percepció de dos projectes urbanístics preveia, *a priori*, l'existència de dues modulacions topogràfiques, sense que es pogués determinar si la més antiga havia condicionat l'aplicació de la posterior. Per altra banda, obres d'aquestes extensions, distribuïdes en diferents nivells escenogràfics i amb condicionaments urbanístics anteriors (muralla i *via Augusta*), presenten una complexitat infraestructural i constructiva imperceptible arqueològicament.

Amb aquestes premisses i amb la nova planimetria pretenem proposar un model de projecció topogràfica o mètrica d'aquesta àrea monumental, així com els possibles canvis que es van poder produir durant la seva construcció. Som conscients que treballarem sobre un bast complex arquitectònic que coneixem parcialment, amb llacunes importants i que presenta molts aspectes i detalls que encara s'han d'estudiar convenientment. No obstant aquestes limitacions, creiem que en l'estadi actual es pot fer una hipòtesi de modulació d'aquesta àrea monumental, essent conscients que futurs treballs i excavacions poden modificar i matisar la proposta que aquí es presenta. Per altra banda, la qüestió cronològica és un aspecte difícil de resoldre, ja que en un breu període de temps²³ hem d'encaixar el disseny i la realització de dos projectes de transformació urbanística monumental i la substitució d'un per l'altre. Les dades ceràmiques, numismàtiques, epigràfiques i els elements de decoració arquitectònica defineixen una realitat que encara s'ha de recompondre (cf. Koppel 1990; Aquilué 1993, 2004; Pensabene 1993; Koppel/Rodà 1996). A més, tot sembla indicar, com també succeeix actualment, que alguns espais van funcionar sense esperar a la finalització completa del projecte urbanístic.

No existeix encara una quantificació del temps necessari per als treballs de disseny i elaboració del projecte, el condicionament del terreny i la construcció que es van dur a terme a la Part Alta de Tàrraco, i també desconeixem els recursos humans i econòmics esmerçats. Sembla obvi que una obra d'aquesta envergadura no es va fer ràpidament, ja que no era cap inconvenient que l'execució d'un projecte impliqués marges temporals llargs, d'anys o, fins i tot, decennis. La història de l'arquitectura romana està plena d'obres amb períodes d'e-

xecució amplis. El teatre de Pompeu es va fer en 6 anys, la basílica *Iulia*, en 8, l'amfiteatre flavi, entre 8 i 10, la Galeria del Fucino, en 11, la *Porticus Aemilius*, en 20, el pont *Emilius*, en 30, i el forum d'August va tardar 40 anys a finalitzar-se (Giuliani 2006; Coarelli 1995). Actualment, no tenim elements que permetin aventurar una proposta del temps emprat. Únicament tenim dades indirectes pel que fa a la zona del circ, on l'amortització de la *figlina* preexistent, així com la regularització del terreny, datats al voltant del 60 dC, poden indicar l'inici dels treballs. Al mateix temps, escassos indicis ceràmics mostren que la construcció es devia acabar cap a final del s. I dC (Dupré *et al.* 1988). Amb aquestes dades es pot treballar amb la hipòtesi que la construcció del circ va poder durar una trentena d'anys.

L'anàlisi planimètrica determina, quant a l'àrea del recinte de culte, les mesures²⁴ següents (fig. 22). A l'interior de la plaça del recinte sacre del CPHC es localitza la rasa de fonamentació excavada a la roca, descoberta per T. Hauschild i que delimitava un primer períbol associat al temple d'August. El costat superior d'aquesta rasa mesura 90,7 m de llarg (306, 45 *pes*²⁵ —*p*—) i una amplada de 3,07 m (10,38 *p*). No sabem les mesures del mur vist al qual anava destinada la rasa, però suposem que aquest tenia uns 6 o 9 *p* d'amplada (1,77 o 2,66 m). No obstant, si considerem la primera mesura, ens sortiria un mur de 88,8 m de llargària. És una distància que equival a 300 *p* i a 2,5 *actus*. La peculiaritat d'aquesta rasa és que presenta una orientació de 123° 28' 4" E - 56° 31' 56" O, i es desviava poc més d'1° respecte dels murs de delimitació del *temenos* del CPHC.

Tenim, però, un coneixement millor del recinte sacre associat al CPHC. A l'extrem superior consta la sala axial amb una amplada coneguda (27,6 m / 93,26 *p*) i una fondària incerta. En els angles del mateix costat hi ha dues exedres semicirculars de 7,6 m d'amplada (25,7 *p*) i 3,8 m de radi (12,97 *p*). També han estat descobertes dues exedres als laterals de la plaça amb una amplada interna determinada (7,59 m / 25,7 *p*) i una fondària desconeguda (fitxes 25, 35 i 43; Macias *et al.* en premsa). L'interior de la plaça mesurava 132,98 m / 449,02 *p* d'amplada i 156,04 m / 527 *p* de longitud. Disposem també d'una altra mesura d'amplada determinada pel retall perimetral efectuat a la roca (fitxa 25) i pel mur de criptopòrtic del carrer de Sant Llorenç (fitxa 45). Aquesta distància coincideix amb l'equivalent a l'existent entre les possibles caixes d'escales que recentment han estat identificades (fitxes 64 i 65; Peña/Díaz 1996).

23. El primer procés s'inicià l'any 15 dC amb la voluntat ciutadana d'aixecar un temple a August (Tàcit, *Ann* I, 78, *templum ut in colonia Tarraconensi strueretur Augusto petentibus Hispanis permissum, datumque in omnis provincias exemplum*) i el segon hauria d'haver conclòs a final del s. I amb la construcció del circ. Entremig, l'epigrafia indica que l'any 70 ja es trobava en funcionament el culte imperial.

24. Obviament, cal reconèixer la manca de precisió absoluta en els amidaments donada la incidència de factors difícils de calibrar: errors naturals d'execució dels projectes romans, alteracions fruit del pas del temps (repicats, desplaçaments...) més deficiències en la documentació arqueològica.

25. Quan fem referència al peu romà, parlem del *pes porrectus*, de 0,296 m, exactament 0,29581 m (Giuliani 2006). Per a la problemàtica mètrica del peu en època romana, v. Livio 2003.

Quant a l'anomenada plaça de Representació del CPHC, els costats llargs presenten una orientació de $124^{\circ} 14' 34''$ E - $55^{\circ} 45' 26''$ O, la mateixa que la graderia nord del circ. El costat est de la plaça es mostra ortogonal respecte als altres dos. En canvi, el costat oest presenta una variació en l'orientació de poc més d'1 grau. Aquesta és una diferència aparentment mínima, però que genera un desplaçament de més de 2,25 m respecte del model teòric. Conseqüentment, les mesures internes de la plaça, preses des del mur decorat amb pilastres i no des del podi del porticat, no són del tot coincidents. El costat N fa 295,74 m (999,1 p), el costat E mesura 159,86 m (540,1 p, que són 4,5 *actus*), el costat S fa 293,57 m (991,8 p), i el costat O, 159,43 m (538,6 p). En els angles inferiors i contigus al circ hi ha les torres del Pretori i de l'Antiga Audiència, de les quals tenim restitucions planimètriques teòriques. L'oriental fa 29,45 m de llarg (99,5 p) per 13,91 m d'amplada (47 p). L'occidental, en canvi, presenta més dificultats per definir les seves dimensions, però sembla que feia 13,4 m (45,4 p) per 27,93 m (94,4 p). El criptopòrtic que envolta la plaça mesura uns 11,2 m (37,87 p) d'amplada en el costat N i uns 11,76 m (39,73 p) en els laterals curts. Així, tenim que les estructures perimetrals de la plaça de Representació mesuraven, exteriorment, 319,46 m de llarg (1079,30 p) i uns 174,73 m d'amplada (589 p).²⁶

Pel que fa a l'àrea del circ, consta la preexistència d'estructures arquitectòniques identificades com a *horreum* i, per sota la torre del Pretori, la cantonada d'un espai de grans extensions delimitada per un mur de carreus i anterior a la plaça de Representació del CPHC (fitxa 204; Dupré/Subías 19993; Piñol 2000j; Macias *et al.* en premsa). El magatzem es vertebrava a partir d'un criptopòrtic d'uns 93 m de longitud que, al mateix temps, esdevé un element de contenció de la primera plaça superior. L'orientació d'aquesta galeria és de $123^{\circ} 28' 4''$ E - $56^{\circ} 31' 56''$ O i, amb la planimetria avui disponible, és perpendicular a un mur de carreus anterior a la torre del Pretori.

S'han definit tres dels costats del circ, mentre que l'extrem de les *carceres* s'ha restituint hipotèticament (Piñol 2000g i curvatura del carrer de les Salines). Val a dir també que la topografia efectuada en diversos solars del carrer del Trinquet Nou i dels números imparells de la plaça de la Font ha demostrat que la línia del podi és recta i que, per tant, no disposa de cap canvi de direcció, tal com plantejaven algunes restitucions planimètriques. Es tracta d'una estructura de planta trapezoïdal on l'*arena* tenia, a l'eix, 318,5 m / 1.076 p de longitud més una amplada compresa entre els 66,48 m / 224,6 p a l'O i

81,34 m / 274,8 p a l'E. S'hi aprecia que la distorsió obeeix a la funció de frontissa entre l'urbanisme tardorepúblic de l'àrea residencial i l'ordenació geogràfica de les estructures monumentals (Macias 2000a; Macias *et al.* en premsa). La restitució hipotètica plantejada per a l'extrem occidental del circ indica que la graderia septentrional, que entra en contacte amb la plaça de Representació, assoleix una longitud de 294,19 m, 993,9 p.

Amb aquestes dades observem tres orientacions diferents en relació amb el NG:

1. $120^{\circ} 7' 46''$ E - $59^{\circ} 52' 14''$ O i ortogonal $30^{\circ} 7' 46''$ E - $149^{\circ} 52' 14''$ O. Es documenta a la façana septentrional del circ, a la *figlina* oculta sota l'*arena* i és hereva de l'urbanisme tardorepúblic traçat a final del s. II aC.
2. $123^{\circ} 28' 4''$ E - $56^{\circ} 31' 56''$ O i ortogonal de $33^{\circ} 28' 4''$ E - $146^{\circ} 31' 56''$ O. Localitzada a la rasa documentada en el claustre i el cementiri vell de la Catedral, a la volta llarga de l'*horreum* anterior al circ i en el mur de carreus previ al Pretori i al criptopòrtic de la plaça del CPHC.
3. $124^{\circ} 14' 34''$ E - $55^{\circ} 45' 26''$ O i ortogonal $34^{\circ} 14' 34''$ E - $145^{\circ} 45' 26''$ O. Pertany al complex identificat com a CPHC.

Malgrat que la diferència entre la segona i tercera orientació geogràfica és mínima, creiem que aquest fet és un nou argument a favor de la proposta que defensa l'existència de dos projectes de transformació urbanística a l'acròpolis de la ciutat. La diferència entre les alineacions núm. 2 i 3 ja s'aprecia en la planimetria de Th. Hauschild (1993a), i la primera d'aquestes sempre s'identifica en les estructures anteriors a allò que hem denominat CPHC, mentre que la segona és més pròpia de la fase pertanyent al CPHC.

En relació amb el recinte superior, la rasa excavada a la roca anava destinada a encabir-hi un mur de 300 p de llargària o de 2,5 *actus*. L'aplicació de la proporció àuria²⁷ a aquesta mesura defineix un rectangle de 2,5 per 4 *actus* delimitat, pel costat meridional i de forma aproximada, per les estructures dels carrers de la Civerdria i de la Merceria. Aquests segments de criptopòrtic plantegen, pels seus materials constructius i els accessos, dubtes quant a la coetaneïtat respecte d'altres segments de criptopòrtics aixecats amb *opus caementicium* i vinculats al CPHC (77, 78 i 79; Macias *et al.* en premsa). És cert que la coincidència no és exacta, i això pot ser conseqüència de modificacions posteriors o bé que es tracta d'estructures arquitectòniques que no han estat posicionades amb GPS.

26. La longitud pot equivaler quasi exactament a 9 *actus* (9 *actus* = 1.080 *pes* = 319,68 m) i ens consta que l'amplada és una mesura força incerta arqueològicament.
27. S'ha parlat molt de la proporció àuria en arquitectura i urbanisme en l'antiguitat (v. Livio 2003). S'ha de remarcar, no obstant, que aquesta és una proporció natural que apareix amb el desenvolupament del quadrat, i que es pot donar de forma intuïtiva i automàtica. Vegeu, per exemple, Vitruvi (6, 4), on indica la construcció d'un atri, utilitzant la relació àuria, sense ser conscient que està creant, precisament, aquest tipus de proporció.

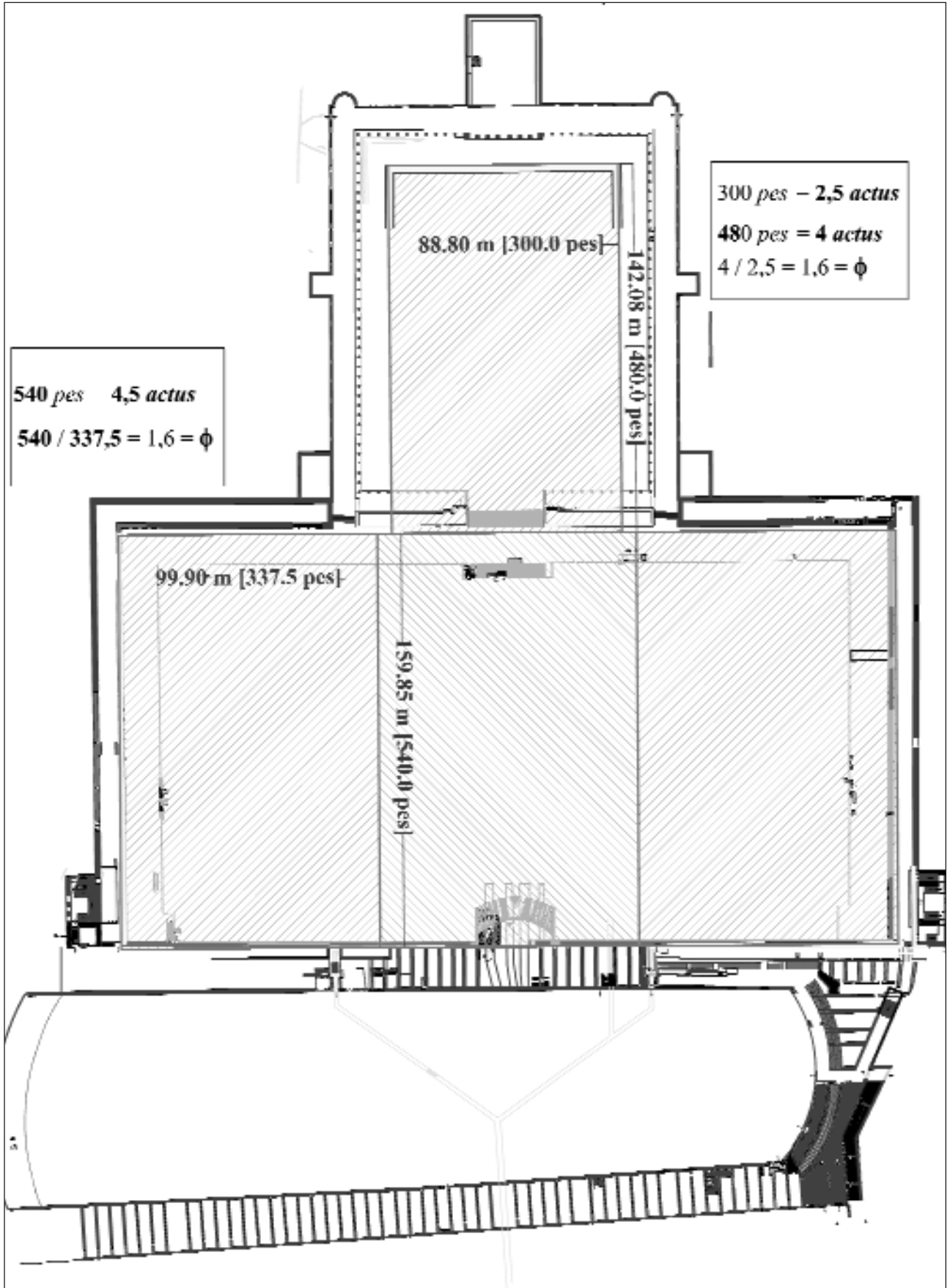

Fig. 26: Esquematzació geomètrica del primer projecte de transformació urbanística de la Part Alta.

Amb tot, creiem que es va aplicar una modulació en *actus* desenvolupada a partir de la proporció àuria (fig. 26). Aquest esquema sembla detectar-se igualment a partir de les escasses estructures que defineixen un espai monumental anterior al que denominem plaça de Representació del CPHC. La distància entre el tancament hipotètic del primer recinte de culte i l'eix transversal que defineix l'*horreum* anterior al circ és, també aproximadament,²⁸ de 4,5 *actus*. Partint del principi de similitud (que el recinte s'estructurés amb els mateixos criteris que el recinte superior) es dibuixa un rectangle auri a partir d'aquesta darrera mesura, amb què s'obté una figura teòrica de 337,5 *p* per 540 *p* i que, multiplicada per tres, cobreix la superfície de tota la terrassa mitjana. Si aquesta retícula de tres rectangles es connecta axialment a la de l'àrea sacra, observem que no hi ha una coincidència exacta amb les restes arqueològiques i la modulació teòrica, ja que si bé l'extrem occidental (parcel·les 168 i 193²⁹) seria coherent, en l'extrem oriental no passa el mateix amb el mur de carreus que hi ha sota la torre del Pretori. No obstant això, sí que coincideix amb l'alineació que marca la porta d'accés que hi ha entre els *horrea* i aquest mur. Això ens fa creure que en el tancament oriental de la plaça hi podia haver, o podien estar previstos, més elements arquitectònics que encara no hem aconseguit documentar.

Pel que fa a les estructures del CPHC, disposem de més elements, i per això podem deduir-ne amb més precisió l'estructura modular (fig. 27). El primer fet que cal destacar és la reiteració de mesures que s'aproximen molt a múltiples de base 5 del *pes*. El costat nord de la plaça de Representació i la mesura teòrica de la graderia nord del circ són distàncies semblants i properes als 1.000 *p* (999,1 / 993,9 *p*, respectivament). Les mesures teòriques de l'exterior de la sala axial, l'amplada de les escales principals que duen al *temenos* i l'amplada del *pulvinar* s'aproximen als 100 *p* (98,8 / 99,7 / 102,4 *p*, respectivament). Altrament, la torre del Pretori fa 99,5 *p* de llargada, les exedres laterals del *temenos*, 25,70 *p*, i l'interior del criptopòrtic de la plaça de Representació, 26,30 *p*.

Aquestes mesures indiquen una constant —múltiple de 5— que es detecta en les distàncies interiors o unitats arquitectòniques menors. El mateix succeeix en les distàncies externes o els grans eixos espacials.

La distància entre els murs externs o els retalls de la roca del *temenos* és de 539,5 *p*, gairebé els 4,5 *actus* que

esdevenen referència en la fase precedent. Una distància similar existeix entre les àbsides i les voltes de *quadratum* del tancament meridional del *temenos* (538,2 *p*). Això indica que la plaça superior s'emmarcava en un quadrat de 4,5 *actus* de costat. La sala axial probablement era un cos afegit amb una lògica pròpia, de la mateixa manera que el *temenos* és independent de la plaça de Representació.

Aquest mòdul de 4,5 per 4,5 *actus* el trobem duplicat per dos a la plaça de Representació, coincidint amb les restes arquitectòniques més importants, a excepció del mur de tancament occidental que, com ja hem vist, segueix l'anterior alineació i era, possiblement, un element incorporat del primer projecte. En el tancament nord de la plaça, la modulació no coincideix. Aquest és ara un aspecte irresoluble i creiem que ha de tenir una explicació en la relació del perímetre septentrional amb l'exterior de la seu del CPHC.³⁰ Així, el criptopòrtic nord-occidental no existeix perquè la roca es va haver de retallar i, constructivament, era innecessari. A l'angle nord-oriental sí que es coneix (fitxes 85, 98, 106...) però la seva construcció també pot estar relacionada amb la unió entre la plaça de Representació i un espai/recinte hipotètic ubicat al nord i fora de la Seu del Concili. Per aquest motiu és una galeria no prevista en la geometria de la plaça.

S'ha pogut constatar una altra constant modular (90 *p*) que, teòricament, fou emprada en el plantejament geomètric inicial. S'observa que l'amplada formada pel podi i el criptopòrtic és de 26,66 m / 90,1 *p*. Aquesta mesura resulta ser un divisor enter del quadrat de 4,5 *actus* (90 *p* × 6 = 540 *p* = 4,5 *actus*). Si es desenvolupa una retícula a partir d'un mòdul de 90 *p* sobre les estructures del *concilium*, veiem perfectament definides nombroses estructures compostives (fig. 27). També la meitat d'aquest mòdul (45 *p*) és coincident amb el traçat de diversos elements constructius que conformen el complex. Per la qual cosa proposem que aquest mòdul de 90 peus serveix com a base per definir els principals elements interiors de les dues places.

Pel que fa al mòdul de dos quadrats de 4,5 *actus*, el tornem a trobar en el circ, concretament en les dimensions de l'eix de l'arena, 1.076 *p*. No tenim, o no hem sabut trobar, cap justificació, dins d'aquest mòdul o en un altre de més petit, que serveixi per definir l'amplada d'aquest edifici. El que sí que resulta evident és que el circ es troba desplaçat cap a l'oest, òbviament condicionat pel traçat la muralla i per la seva funció, ja esmentada, de frontissa amb la trama urbana de la ciutat.

28. La distància és de 159,86 m o 540,1 *p*, és a dir, 4,5 *actus* (540 *p*).

29. Aquest mur fou integrat en la posterior plaça de Representació i d'aquí ve que la plaça del CPHC no sigui exactament rectangular. Cal valorar que la seva cronologia fundacional és posterior al 40 i que, estratigràficament, existeixen diferències ceramològiques entre els farciments i els terraplenaments constructius.

30. Sobre aquest aspecte s'ha insinuat, a partir dels elements arquitectònics que s'estan identificant, la possibilitat d'un *forum adiectum* (Pensabene 2005; Macias *et al.* en premsa). Aquesta és una possibilitat difícil d'admetre, però s'han de tenir en compte que les condicions orogràfiques favorables existents a l'angle nord-oriental format pel recinte de culte i la plaça de Representació ho permetrien.

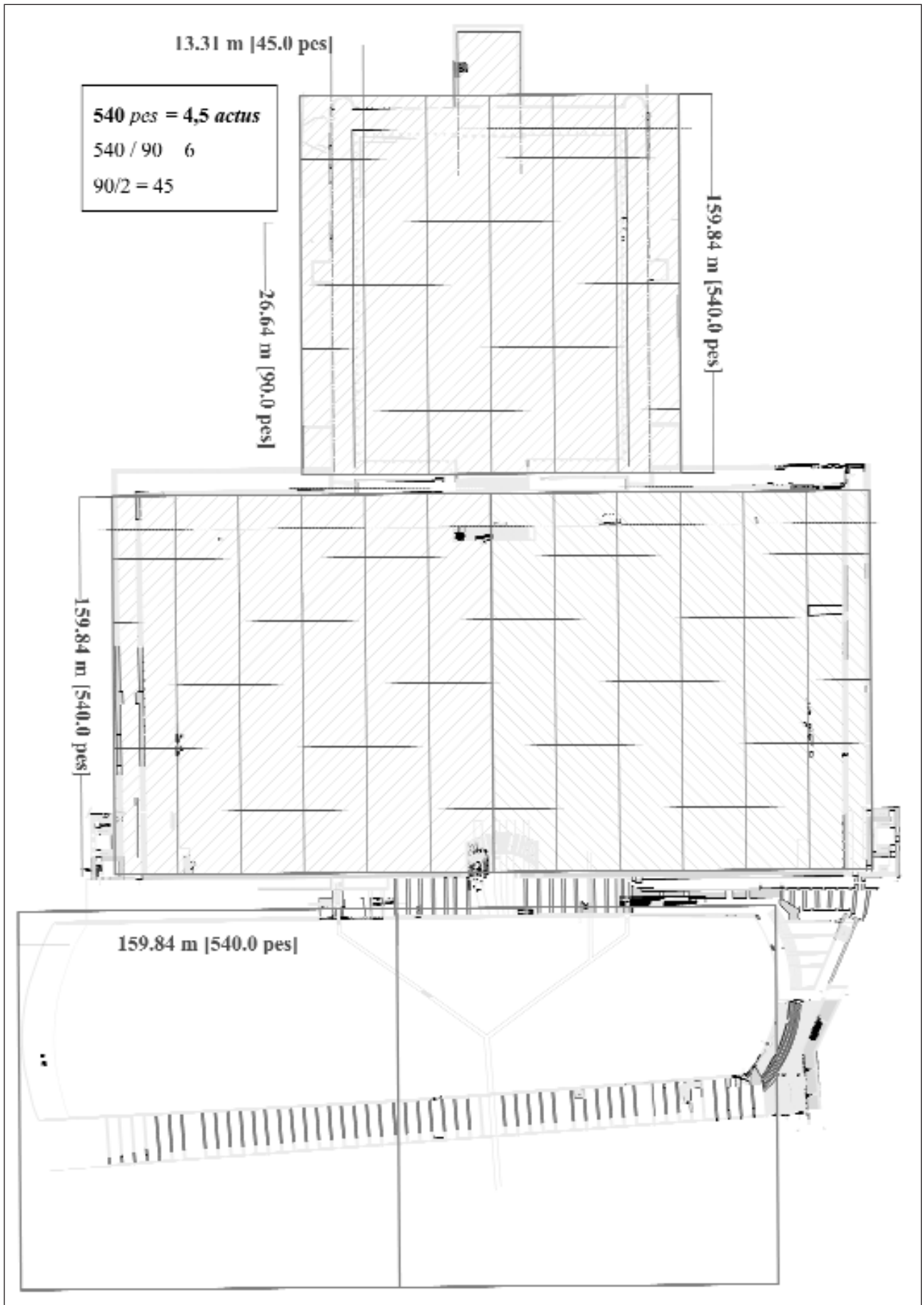

Fig. 27: Esquematzació geomètrica del segon projecte de transformació urbanística de la Part Alta interpretat com a seu del CPHC.

En resum, l'estudi mètric i modular de l'actual Part Alta ha permès avalar l'existència de dos projectes constructius diferenciats i consecutius en el temps. El primer, segurament mai finalitzat, podia estar modular per rectangles auris: un primer períbol amb el temple d'August (2,5 per 4 *actus*) i un projecte de recinte inferior de grans proporcions i escassament conegut. Als peus s'aixecà un possible *horreum* que adoptà la nova orientació geogràfica tot coincidint amb una *figlina* propera edificada entre el 10-20 dC, però amb els paràmetres urbanístics tardorepublicans.

Tot sembla indicar que la remodelació del CPHC mantingué una mesura de 4,5 *actus* amb l'adopció de proporcions quadrades en lloc de rectangulars. També es constata una desviació de poc més d'un grau, la raó de la qual no sabem explicar. Es defineix, així, un recinte superior de 4,5 per 4,5 *actus* emmarcant l'antic temple d'August. La plaça inferior i, potser el circ, tingueren en compte, conceptualment, la suma del quadrat emprat en el recinte de culte (9 per 4,5 *actus*). Al mateix temps, proposem que l'organització interior del recinte de culte i la plaça de Representació s'articulava a partir d'un submòdul quadrat de 90 *p* de costat.

La nostra proposta parteix d'una sèrie de premisses bàsiques. Qualsevol projecte de transformació urbanística, i més si pren unes dimensions com el nostre cas, s'inicia definint esquemàticament un espai a partir d'unes formes geomètriques simples. La forma, disposició i organització d'aquests elements depèn tant de la voluntat i capacitat econòmica del promotor, com dels condicionants físics i la capacitat tecnoorganitzativa del moment. En el decurs de l'obra es disposen, sobre la geometria inicial, els components arquitectònics, els quals sovint també segueixen unes pautes fonamentades amb bases geomètriques. S'estableix així una directriu que va des de la voluntat de construir fins a l'obra final, passant per l'esquematització, la projecció i l'execució. I aquesta directriu es pot identificar, almenys teòricament, en un doble sentit. Així, de l'obra finalitzada es pot deduir el projecte, el seu esquema formatiu i, en última instància, la voluntat que en va definir la construcció. En un sentit contrari, la identificació dels esquemes geomètrics d'una construcció possibilita, a partir d'un millor coneixement de l'edifici, la restitució hipotètica d'aquelles parts desaparegudes o amagades i, alhora, comprendre i situar correctament els diferents elements coneguts.

Atles d'arqueologia urbana de Catalunya

- 1 Atles d'arqueologia urbana de Granollers
Alexandra Úrcasaco (coord.)
- 2 Planimetria arqueològica de Tàrraco
Direcció científica: J. M. Macias Solé, I. Fdz Fernández, U. Pídel Masgoret, M. T. Miró i Alaix,
J. Guixart i Duran

TAU
LVR
MUSEU
D'ARQUEOLOGIA
URBANA

- 1 Planimetria arqueològica de Tàrraco
Direcció científica: J. M. Macias Solé, I. Fdz Fernández, U. Pídel Masgoret, M. T. Miró i
Alaix, J. Guixart i Duran
- 2 Troballes arqueològics al litoral tarragoní. Dotze anys d'arqueologia
subaquàtica (1960-1980)
Walfida Pérez Martín

DOCUMENTA

- 1 La corona immarcescible.
Pintures de l'antiquitat tardana de la Necròpolis Alta d'Ouiric (Mina, Egipte)
Eva Sobias Pascual
- 2 Les termes públiques de l'Àrea portuària de Tàrraco.
Carner de Sant Miquel de Tàrragona, Josep M. Macias i Solé (ed.)
- 3 El Palati.
La formació dels palaus imperials a Roma, Ricardo Mar
- 4 Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Torroco.
El temple representatiu i el complex martiral de Sant Fruós, Jordi López Vilar
- 5 Planimetria arqueològica de Tàrraco
Direcció científica: J. M. Macias Solé, I. Fdz Fernández, U. Pídel Masgoret, M. T. Miró i Alaix,
J. Guixart i Duran
- 6 Les imitacions de vaixelles fina importada a la Hispania Citerior
(segles I aC - I dC), Merò Roca Roumens i Jordi Principal (ed.)

Edició a càrrec de:

Ajuntament de
TARRAGONA

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
i Mitjans de Comunicació

Amb la col·laboració de:

PATRIM
WORLD HERITAGE
PATRIM

